

החיים כעבודת ה' - עיון בפרק שירה

ראשי פרקים

פרק שירה – מהו?
החיים כעבודת ה'
הרחבת הגדרת שירה
תמיהתו של רבי ישעיה
האם דרך החיים שייכת לאדם?

פרק שירה – מהו?

פרק שירה היא ברייתא עתיקה הכוללת פסוקי שירה ותהילה לקב"ה היוצאים מפי בעלי חיים, צמחים, עופות וצבאות השמים והארץ. על שירת החיות נרמז בגמרא¹, ופרק שירה הוזכר כבר בימי הגאונים². לפרק שירה מספר גרסאות. להלן הגרסאות שפגשתי: 1. גרסת המב"ט המצורפת לספרו "בית אלוקים". 2. גרסת סדור חת"ם סופר וסדור "בית יעקב" ליעב"ץ. 3. גרסת "אוצר המדרשים" (עמ' 523). הגרסאות שונות בסדרן ובשמות החיות המשוררות. בגרסת "אוצר המדרשים" וגרסת הסידורים, מחולק פרק שירה לששה חלקים לפי משפחות בעלי החיים. גרסת המב"ט וגרסת הסידורים כוללת קטעי פתיחה לשירות. לצורך המאמר השתמשתי בגרסת המב"ט.

החיים כעבודת ה'

"אמרו חז"ל על דוד מלך ישראל, בשעה שסיים ספר תהילים זחה דעתו עליו ואמר לפני הקב"ה: 'כלום יש בריה שבראת בעולמך שאומרת שירות יותר ממני'. באותה שעה נזדמנה לו צפרדע אחת ואמרה לו: 'דוד, אל תזוח דעתך עליך ואני אומרת שירות ותשבחות יותר ממך, ולא עוד אלא כל שירה שאני אומרת ממשלת עליה שלשת אלפים משלים שנאמר 'וידבר שלשת

¹ חולין סד: סנהדרין צה: ר"ה ח. סוכה כח.

² הוכחה מפורטת לכך נמצאת ב"אוצר המדרשים" איזנשטיין ח"ב עמ' 523.

אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף³, ולא עוד אלא שאני עוסקת במצוה גדולה. זו היא המצוה שאני עוסקת בה, יש בשפת הים מין אחד שאין פרנסתו כי אם מן הים ובשעה שהוא רעב נוטלני ואוכלני, זו היא המצוה, לקיים מה שנאמר 'אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך'⁴ אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך⁵

(פרק שירה⁶)

דוד מלך ישראל, נעים זמירות ישראל, מסיים את מזמור ק"ן באומרו "כל הנשמה תהלל יה הללויה" וחושב לעצמו – 'היש מישהו שהלל לקב"ה יותר ממני'.

ידוע מאמר חז"ל שאדם הראשון נתן שבעים שנה מחייו לדוד⁷ ומאמר זה בא לבטא שדוד הינו בחינת אדם הראשון, אביה של האנושות. אם דוד מייצג⁸ את האנושות הרי שזחיחות דעתו הינה זחיחות דעתה של האנושות, החושבת כי "כל הנשמה תהלל יה" – רק מי שנשמה בקרבו יכול להלל ל-יה.

אם נדמיין לעצמנו, כביכול, את מקבילו של דוד הרי זה אדם הראשון בעמדו לפני שבת כשהקב"ה מטיל עליו את הציווי "לעבדה ולשמרה" ואדם הראשון מסתכל אחורה בגאווה על היצורים שנוצרו בימים שלפניו וחושב לעצמו 'כלום יש בריה טובה ממני' או במילים אחרות 'בשבילי נברא העולם'.

³ מלכים א' ה' יב.

⁴ משלי כ"ה כא-ב..

⁵ פגישתם של דוד והצפרדע מתוארת בשינוי בזהר פנחס רלב: ובשינוי רב ברעיא מהימנא פנחס רכב: (חילופי גרסאות)

⁶ גרסת המב"ט.

⁷ "כמו כן חיי דוד המלך שבעים. ואלו שבעים שנה חסרו מאדם הראשון, כי אדם חי תתק"ל שנה והקב"ה אמר לאדם הראשון כי ביום אכלך ממנו וגו', ויומו של הקב"ה אלף שנים וכו'" (אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תעד ד"ה (י') מעשה המשכן).

⁸ כמו"כ חז"ל מדגישים "דוד מלך ישראל" ולא דוד סתם, כלומר לא אדם פרטי אלא אדם המייצג את הכלל. (גישת האנושות, המוצגת בהמשך, שייכת לעם ישראל יותר מלשאר האנושות כיון שלעם ישראל תפקיד רב יותר בעבודת ה' מלגויים (תרי"ג מצוות לעומת ז' מצוות בני נח) וע"כ "מלך ישראל".

ע"כ באותה שעה מגיעה צפרדע – יצור שפל. ומדוע דווקא צפרדע? הצפרדע הינה בעל החיים הראשון שקיים את דברי הקב"ה וקידש שמו⁹. היה זה במכת צפרדעים במצרים. ולא עוד אלא שיצאה הצפרדע מן המים בניגוד לטבעה ועלתה על היבשה מכוח ציווי הקב"ה¹⁰. הצפרדע מרמזת, כביכול, לדוד ואביו אדם הראשון – 'אתה כשעמדת בניסיון חטאת ונכשלת ואני קיימתי את ציווי הקב"ה'.

דבריה של הצפרדע (שהיא אומרת שירות ותשבחות יותר מדוד) מכילים התרסה של עולם החיים על האדם ותורתו. האם רק מקיים המצוות יכול להלל את ה'? או שמא גם החיים עצמם? האם החיים נוצרו אך ורק לשימוש האדם ומטרותיו הדתיות? או שמא יש בהם ערך מצד עצמם?

והיא ממשיכה וטוענת:

"ולא עוד אלא שאני עוסקת במצוה גדולה. וזו היא המצוה שאני עוסקת בה, יש בשפת הים מין אחד שאין פרנסתו כי אם מן הים ובשעה שהוא רעב נוטלני ואוכלני, זו היא המצוה".

אל מול הגישה האנושית הגורסת שאפשר לעבוד את הקב"ה ע"י הילולו (לצורך הענין, ע"י קיום תורה ומצוות) מעמידה הצפרדע את החיים עצמם. השתתפות הצפרדע בשרשרת המזון, אף שהיא רק בשפת הים ולמין יחיד וזניח, הינה מצוה. וכשם שיוצאת הצפרדע מן היאור לקיים מצות קונה, כך יוצאת מן המים לשפת הים כדי להיבלע. זוהי מצוה וזוהי מצוה. לשיטתה, כביכול, גם ע"י החיים אפשר לעבוד את ה'.

האדם מייצג את האקטיביות והעשייה – "אדם לעמל יולד" אך גם כאשר הוא מהלל את הקב"ה, עדין הוא מהלל לקב"ה. הוא אישיות עצמאית ועל כן גם פעמים כושל וחוטא. החיים והטבע הינם חזקים מכל ותעיד על כך המשכיות שרשרת המזון למן בריאת העולם, אך הם אוגרים בתוכם ביטול

⁹ "ומניין דרשו חנניה מישאל ועזריה להשליך נפשם על קדושת השם, נשאו קל וחומר מצפרדעים, מה כתיב בהן, ובתנור ובומשארותיך (שמות ז' כח), אימתי משארת מצויה אצל התנור, בשעה שהוא חם, מלמד שהיו הצפרדעים משליכות עצמן לתוך התנור, ויורדות לקדש שמו של הקב"ה" (מדרש תהלים (בובר) מזמור כח ד"ה [ב] דבר אחר).

¹⁰ עפ"י הסבר המב"ט שם.

עצמי רב. היש ביטול רב יותר מהליכתה של הצפרדע להיבלע בידי אחר?
ביטול זה הוא הנותן לצפרדע לקיים מצות קונה בשלמות ובדיוק¹¹. היא אינה
אישיות עצמאית, היא פשוט חיה את חייה, חיי צפרדע. זהו מציאותה
ותפקידה.

הרחבת הגדרת שירה

בפרק שירה שבעים שירות של העולם ויצוריו לקב"ה, לדוגמה: "נמלה
אומרת, נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו" או "נהרות אומרים, נהרות
ימחאו כף ... נשאו נהרות קולם" וכו'. ישנן תשע שירות השונות מכלל
השירות בכך שאין בהן הלל לקב"ה¹². ע"י עיון בשירות אלו נוכל להבין טוב
יותר מהי שירה.

להלן השירות וחלוקתן:

¹¹ "מלמד שהיה הצפרדע עולה מן התהום ואומרת לשיש עשה לי מקום שאעלה ואעשה רצון
בוראי והיה נבקע השיש ועולה" (שמות רבה פרשה י).
¹² ישנן שירות נוספות הנראות תמוהות, אך גרסת אוצר המדרשים מביאה את המשך הפסוק
המביע את ההלל לקב"ה. לדוגמה: שירת הזבוב, בגרסת המב"ט – "יבש חציר נבל ציץ וגו"
ובגרסת אוצר המדרשים – "יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם".

<p>טל אומר, אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה ויך שרשיו כלבנון. (הושע י"ד ו) מדבר אומר, ישושום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת. (ישעיה ל"ח א) ירקות שבשדה אומרים, תלמיה רוה נחת גדודיה ברביבים תמוגגנה צמחה תברך. (תהילים ס"ה יא) שאר השבלים אומרים, לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו. (תהילים ס"ה יד) תאנה אומרת, נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדניו יכובד. (משלי כ"ז יח)</p>	<p>שירת הצמחים</p>
<p>נשר אומר, ואתה ה' אלהים צבאות אלהי ישראל הקיצה לפקוד כל הגוים אל תחון כל בוגדי און סלה¹³. (תהילים נ"ט ו) חסידה אומרת, דברו על לב ירושלם וקראו אליה כי מלאה צבאה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה. (ישעיה מ' ב)</p>	<p>שירת העופות</p>
<p>זאב אומר, על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר שניהם אשר ירשיעון אלהים ישלם שנים לרעהו. (שמות כ"ב ח) שועל אומר, הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבוד חנם ופועלו לא יתן לו. (ירמיה כ"ב יג)</p>	<p>שירת החיות</p>

שירת הצמחים עוסקת בצמיחה ופריחה – "יפרח כשושנה", "צמחה תברך",
"ועמקים יעטפו בר". מכאן ניתן לומר שהצמחים שרים את תפקידם. קביעה
זו נכונה גם לגבי שירת החיות והעופות. הזאב שמייצג את הצדדים הרעים
בעולם – "כזאבים טרפי טרף" (יחזקאל כב, כז), שירתו היא תאור הגזל וגנבה
– "על כל דבר פשע ... וכן השועל – "שועלים קטנים מחבלים כרמים"

¹³ בשירה זו וכן בשירת הזאב מוזכר שם אלקים. ובכ"ז, אין זו שירת הלל לקב"ה כשאר פרק
שירה.

(שה"ש ב, טו) שר – "הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט". (אף ששירתם שירה שלילית מכל מקום זהו תפקידם בעולם).

ובשירת העופות: החסידה שמייצגת את החסד ("עושה חסד עם חברותיה". חולין סג.) מבשרת לעם ישראל כי הגלות תמה. הנשר ("יבוא נשר שהוא רחמן". ירושלמי פאה פ"א ה"א) מבקש עזרה ע"י פגיעה ברשעים¹⁴. העופות שרים את המהות שהם מייצגים וחיים¹⁵.

לפי האמור לעיל ננסה לתת הגדרה נוספת לשירה: שירה הינה קיום המהות של היצור. כאשר יצור פועל לפי מהותו ותפקידו, הרי הוא שר לקב"ה.

תמיהתו של רבי ישעיה

בסיום פרק שירה נאמר:

"ר' ישעיה תלמידו של רבי חנינא בן דוסא היה מצטער ומתענה פ"ח תעניות, ואמר: 'הכלבים שכתוב בהם 'והכלבים עזי נפש לא ידעו שבעה והמה רעים לא ידעו הבין, כלם לדרכם פנו איש לבצע מקצהו'¹⁶, ויזכו לומר שירה לפני הבורא? נענה לו הקב"ה ע"י מלאך מן השמים ואמר לו: 'ישעיה עד מתי אתה מתענה על דבר זה? שבועה מלפני הקב"ה מיום שגלה לחבקוק הנביא לא גלה סודו לשום אדם בעולם, אלא בשביל שאדם גדול אתה וראוי אתה להזדקק לך נתנו לי רשות להגיד לך במה זכו הכלבים לומר שירה. לפי שכתוב בהם 'ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה'¹⁷ למען תדעון אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל'¹⁸, לפיכך זכו לומר שירה. ולא עוד אלא שזכו לעבד

¹⁴ "הקיצה לפקד כל הגוים - ואת הרשעים שפוט כמשפטי הגוים ועליהם אל תחון" (רש"י שם). "הקיצה - ר"ל כמו שאתה מעורר עצמך לפקוד את העובדי גילולים כן אל תתן חנינה לעולם לאלו הבוגדים מישראל העושים און" (מצודת דוד שם).

¹⁵ הסבר שירת העופות אינו מספיק אך לא מצאתי הסבר טוב יותר. כמו"כ לא מצאתי הסבר לשירת התאנה.

¹⁶ ישעיהו נ"ו יא.

¹⁷ שינתי את גרסת המב"ט עפ"י הפסוק.

¹⁸ שמות י"א ז.

מצואתם עורות לכתוב בהן תפילין תורה נביאים וכתובים ומזוזות".

רבי ישעיה, תלמידו של ר' חנינא בן דוסא, לא הבין מדוע כלבים (ששירתם היא האחרונה בשירות) זוכים לומר שירה, ולמעשה חזר על גישת דוד המובאת בפתיחת פרק שירה. לדידו, מי שהוא עז נפש ומי שאינו בר דעת ("והמה רעים לא ידעו הבין") – אין הוא יכול לומר שירה לפני הבורא. לא לחינם הוזכר כי רבי ישעיה הוא תלמידו של ר' חנינא בן דוסא. ר' חנינא היה מלומד בנסים עקב דרגתו הרוחנית הגבוהה וכן הוא אמר: "אין לך צדקה שמצלת את האדם מדינה של גיהנם אלא תורה בלבד (מדרש משלי פרשה י) ". אף על רבי ישעיה נאמר – "שאדם גדול אתה וראוי אתה", ותמיהתו מובנת, מדוע שכלבים שמעולם לא עשו מעשה טוב או מצוה ומידותיהם רעות, יזכו לומר שירה? מדוע דינם יהא כאדם שעבד ועמל, למד תורה וקיים מצוות? מדוע הושווה מעמדם לזה של רבי חנינא ורבי ישעיה?

על כך באה תשובת הקב"ה ע"י מלאך כי הכלבים אומרים שירה כיון שקיימו את דברי הקב"ה – "ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונך". ע"י מעשה קל שבקלים זכו להלל לקב"ה. אין הם צריכים לוותר על עצמם, או לעבוד על מידותיהם, הם עדיין כלבים עזי נפש וחסרי דעת ובכל זאת זוכים להלל לקב"ה, להימנות על עובדיו. שוב באה לידי ביטוי שתי הגישות. גישת האדם ותורתו וגישת החיים.

והיכן גילה הקב"ה לחבקוק שכל יצורי עולם יכולים להלל לקב"ה?

לענ"ד, זהו הנאמר – "אלוה מתימן יבוא וקדוש מהר פארן סלה כסה שמים הודו ותהלתו מלאה הארץ" (שם ג, ג). הקב"ה מופיע מן הדרום, מהר סיני שם ניתנה התורה, ובכ"ז כבודו מכסה את כל העולם – גם לשאר יצורי עולם יכולת להללו.

כיצד יכול האדם ליישם את דרך החיים?

האדם, בשונה מהצפרדע, הינו בעל בחירה חפשית, ויכולת בחירתו מביאתו גם לחטא. הצפרדע, הכלבים ושאר בעלי החיים חסרי בחירה חפשית וע"כ כל פעולותיהם בהכרח טובות ואין בהם רע. גם זאב שטורף ושועל שמחבל הינם פעולות טובות, כי מי שאין בו יכולת בחירה בין טוב ורע, בהכרח לא עושה

מעשה רע. זהו ההבדל היסודי בין בעלי החיים לאדם. פרק שירה בא להדגיש את עדיפות המעשה הטוב, אף שלא מבחירה חפשית, על פני מעשה שמקורו בחירה חפשית, ולבעלי החיים יתרון על בני האדם בכך¹⁹. (לכן עדיף קרקור הצפרדע – הצורם לאוזן, על פני שירי דוד הנעימים). על כן ברור שהאדם לא יכול לעבוד את ה' ע"י שיפעל על פי טבעו באותה צורה שבעלי החיים פועלים על פי טבעם, שהרי הוא גם מוכן לרע. ובכל זאת, על אף ההבדל בין בעלי החיים לאדם, היש דרך בה יוכל האדם ליישם את דרך החיים? האם דרך החיים שייכת לו?

נראה שהוא יכול ליישם אותה בצורה שונה.

המדרש מספר:

"ד"א ושם דרך א"ר ינאי ושם כתיב דשיים אורחיה סגי שוי מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר א"ל משגח רבי מתקבלא גבן אמר לו אין הכניסו לביתו האכילו והשקהו בדקו במקרא ולא מצאו במשנה ולא מצאו באגדה ולא מצאו בתלמוד ולא מצאו א"ל סב בריך א"ל יברך ינאי בביתיה א"ל אית בך אמר מה דאנא אמר לך א"ל אין א"ל אמור אכול כלבא פיסתיה דינאי קם תפסיה א"ל ירותתי גבך דאת מונע לי א"ל ומה ירתותך גבי א"ל חד זמן הוינא עבר קמי בית ספרא ושמעית קלהון דמניקיא אמרין (דברים לב) תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב מורשה קהלת ינאי אין כתיב כאן אלא קהלת יעקב א"ל למה זכיתה למיכלא על פתורי אמר לו מיומי לא שמעית מילא בישא וחזרתי למרה ולא חמית תרין דמתכתשין דין עם דין ולא יהבית שלמא ביניהון א"ל כל הדא דרך ארץ גבך וקריתך כלבא קרא עליה שם דרך דשיים אורחיה סגי שוי דא"ר ישמעאל בר רב נחמן עשרים וששה דורות קדמה

¹⁹ 'והארץ לעולם עומדת' - א"ר יהושע בן קרחה לא היה צריך קרא למימר אלא והארץ הולכת והארץ באה והדור לעולם הוא עומד. וכי מי נברא בשביל מי? ארץ נברא בשביל דור או דור נברא בשביל הארץ? לא, ארץ בשביל דור. אלא דור על ידי שאינו עומד בתפקידיו של הקב"ה לפיכך הוא בולה, והארץ על ידי שהיא עומדת בתפקידיו של הקב"ה לפיכך אינה בולה. (קהלת רבה פרשה א)

דרך ארץ את התורה הה"ד (בראשית ג) לשמור את דרך עץ החיים דרך זו דרך ארץ ואח"כ עץ החיים זו תורה, אראנו בישיע אלהים א"ר אבהו זה אחד מן המקראות שישועתו של הקב"ה ישועתן של ישראל (תהלים פ) ולכה לישועתה לנו.²⁰ (ויקרא רבה ט,ג)

ר' ינאי מבין כי ישנה דרך נוספת ("שם לו דרך") חוץ מדרך התורה²¹ והיא דרך ארץ. אורחו שחסר מקרא, משנה, אגדה ותלמוד מצא לו את דרכו בחיים ע"י שתי הנהגות אישיות. ע"כ קרא עליו ר' ינאי – "ושם לו דרך אראנו בישיע אלוהים", גם הוא על עובדי ה' יחשב. מכאן תשובה לשאלה שהצגנו: לבני האדם יכולת לעבוד את ה' דרך החיים והיא ע"י שאדם ימצא לעצמו דרך משלו, יעוד מסוים בו הוא רואה חשיבות ויחיה לאורו (אף שהוא יעוד שאינו מתר"ג מצוות). זוהי צורת האדם לעבוד דרך החיים את ה'.

²⁰ ביאור המדרש:

דבר אחר, "ושם דרך אראנו בישיע אלהים" (תהלים נכג). אמר רבי ינאי "ושם" כתיב (קרא את המילה ככתיבתה כלומר בשין ימנית ולא כקריאתה בשין שמאלית) – השם ומחשב דרכו בעולם הינו הולך ביושר. מעשה ברבי ינאי שפגש אדם הלבוש כתלמיד חכם ושאלו אם יסכים להתארח אצלו וענה לו כן ... אמר לו ברך, ענה לו: יברך ינאי בביתו. (הבין ינאי כי אורחו הינו עם הארץ) שאלו: האם אתה רוצה לחזור אחר דברי? ענה לו: כן. אמר לו: אמור "אכל הכלב את לחמו של ינאי". קם האורח ותפס את ר' ינאי ואמר לו: ירושתי אצלך ואתה מונע אותה ממני? שאל ר' ינאי: איזו ירושה? ענה לו: פעם אחת עברתי ליד בית הספר ושמעתי את התינוקות אומרים: "תורה צויה לנו משה מורשה קהילת יעקב". נאמר "קהילת יעקב" ולא "קהילת ינאי" (כלומר התורה לא שייכת רק לך אלא גם לי חלק בתורה וכיצד אתה קורא לי כלב?). שאל ר' ינאי: למה זכית לאכול על שולחני? (איזה מעשה טוב עשית שהזדמן לך לאכול אצלי שהרי רק ת"ח היו אוכלים אצל ר' ינאי) ענה לו: מימי לא שמעתי דיבור רע עלי והחזרתי בחזרה ומעולם לא ראיתי שני אנשים רבים ולא עשיתי שלום בין שניהם. אמר ר' ינאי: כל דרך ארץ זו עשית ואני קראתי לך "כלב"? קרא עליו את הפסוק "שם דרך" – גם מי שיש לו דרך ארץ הוא הולך בדרך ישרה...

²¹ על הכרתו של ר' ינאי בקיום מספר דרכים בתוך התורה עצמה, אפשר ללמוד מאמרותיו:
א. "אמרי דבי ר' ינאי: כעץ שתול ולא כעץ נטוע, כל הלומד תורה מרב אחד - אינו רואה סימן ברכה לעולם" (עבודה זרה יט.).
ב. "אמר רבי ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה מה טעם וידבר ה' אל משה אמרה לפניו רבונו של עולם הודיעני היאך היא ההלכה אמר לו אחרי רבים להטות רבו המזכין זכו רבו המחייבין חייבו כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור" (ירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב).

אסיים בהזכרת ספור חסידי הקשור לענין שלנו, על הבעש"ט ושכנו לגן עדן. סיפור שיכול להבהיר במעט את הרעיון שהובע עד כה²². לבעש"ט נתגלה שמו של שכנו לעתיד לגן עדן. מיד נסע לעיר מושבו לחפש אותו. שאל את אנשי העיר היכן ר' פלוני אלמוני ואף אדם לא ידע. עד שהפנו אותו לבית אדם בור ועם הארץ. שם שהה אצלו מספר ימים ולא מצא בו שום מצווה או הנהגה טובה, רוב זמנו בילה באכילה ושתייה. לפני צאתו שאל אותו על חייו. סיפר לו מארחו כי כשהיה ילד, הלך עם אביו ביער ותפסו אותם פריצים. הם הרגו את אביו ושרפו אותו והוא ניצל. השרפה ששרפו את אביו היתה מעטה כי אביו היה יהודי צנום וקטן. וע"כ, סיפר לבעש"ט, החלטתי מאותו יום לאכול ולאכול כדי להיות שמן וגדול, שבמקרה שיתפסו אותי וישרפו אותי, השרפה תהיה כה גדולה – עד שכולם ידעו שהרגו יהודי.

²² אף שאין אני מקבל את גישת החסידות בכללה לענין ואכמ"ל.